

Polysémia základných modálnych sloviess

Katarína Pekaríková

1. Úvod

V príspevku sa budeme zaoberať polysémiou slovenských základných modálnych sloviess (modálnych výrazov) nielen v rámci vety a výpovede, ale zameriame sa aj na aktualizáciu ich modálnych významov v (kon)texte či rečovom kontinuu. Súčasťou nášho výskumu nebudú záporné tvary modálnych výrazov, ktoré sú ku kladným sémantickým ekvivalentom vo vzťahu ekvipolentne opozitnom¹. Po stručnej charakteristike gramatikalizačných znakov slovenských modálnych sloviess (1. 1 kapitola) sa pokúsime na základe systematizácie slovníkových významov o objasnenie polysémie modálnych sloviess v kooperácii s ich ďalšími gramatickými vlastnosťami (1. 2 kapitola). Intenzita (číselná hodnota) gramatikalizácie sa stane kritériom pre určenie základných modálnych výrazov a ich odlíšenia od slov s modálnym významom (1. 3 kapitola).

V ďalšej fáze výskumu pracujeme so základnými modálnymi slovesami s najvyšším stupňom gramatikalizácie, s dôrazom na neoddeliteľnosť a kontinuitnosť modálnych významov a odtieňov (2. 1 kapitola) v oblasti deontickej (2. 2 kapitola), epistemickej modálnosti i evidenciality (2. 3 kapitola). Túto polysémiu jednotlivých modálnych výrazov je možné aspoň čiastočne konkretizovať či neutralizovať pomocou gramaticko-sémantických parametrov vety a výpovede (3. 1 kapitola) alebo kontextuálnej kostry nadvetných jednotiek (3. 2 kapitola). V kontexte sa významy polysémických modálnych výrazov nielen sémanticky neutralizujú, ale aj v rečovom kontinuu lineárne rozvíjajú. Preto v poslednej kapitole (4. kapitola) doplníme deontický a epistemický význam skúmaných modálnych prostriedkov o niekoľko exemplifikácií ich rečových realizácií.

2. Charakteristika slovenských modálnych sloviess

2. 1 Gramatikalizačné znaky

Na základe gramatických kritérií vyčleňuje akademická MSJ² (1966, s. 366) početom nevel'kú skupinu modálnych výrazov, t. j. *musieť, môcť, mať, chcieť, dať (dať*

---

¹ Vzťah medzi modálnymi výrazmi charakterizuje Grepl a Karlík (1998, s. 157) na základe protikladu „vylúčenia alternatívneho konania“ (nutnosť) a „nevylúčenia (pripustenia) alternatívneho konania“ (možnosť). Podľa toho prostredníctvom negácie možnostného výrazu (*nemôcť*) dostávame význam nutnosti (*musieť*) a pomocou negácie nutnostného výrazu (*nemusieť*) vzniká možnosť (*môcť*).

² MSJ – *Morfológia slovenského jazyka*. Red. Jozef Ružička. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1966. 896 s.

sa), *smieť*, *vedieť*. Tieto slovesá sa tradične v slovenskej lingvistike (MSJ, 1966, s. 31) charakterizujú na základe explikácie významového komponentu (reálnosť deja/nereálnosť deja) zloženého prísudku, ktorý je gramaticky realizovaný v moduse plnovýznamového slovesa (MSJ, 1966, s. 31). Preto modálne sloveso neurčuje vlastné menné argumenty (neovplyvňuje výber podmetu), ale je väčšinou závislé od argumentovej štruktúry plnovýznamového slovesa v infinitíve. Medzi ďalšie gramatikalizačné znaky modálnych výrazov patrí to, že tieto slovesá spravidla nemajú vidové dvojice (sú imperfectivum tantum) a imperatívny tvar.

Morfologické a syntaktické vymedzenie modálnych výrazov dopĺňa prítomnosť tzv. modálnej polysémie³ (polyfunkčnosti), ktorú chápeme ako sémantické obmieňanie alebo štiepenie modálneho výrazu pri konštantnosti jeho zvukovej (formálnej) stránky. Modálne výrazy majú bohatú sémantickú štruktúru, ktorá v jazykovej paradigme implikuje pri niektorých modálnych slovesách (najmä *môcť* a *chcieť*) vzťahy s početnými synonymami s najčastejšie jedným modálnym významom⁴. Ide o veľmi neustálenú, dynamickú skupinu, ktorá sa zvykne označovať ako polomodálne slovesá (Oravec – Bajzíkova, 1986, s. 55); modálno-vecné slovesá (Ďurovič, 1956, s. 61); modálne slovesá v širšom zmysle (Grepl – Karlík, 1998, s. 153). V porovnaní so základnými modálnymi slovesami (modálnymi výrazmi) neprešli tieto slová vo vývine jazyka gramatikalizačným procesom a majú len jeden modálny význam.

Hoci medzi polomodálnymi a základnými modálnymi slovesami je rozdiel v sile gramatikalizácie, ukazuje sa, že nie vo všetkých prípadoch ide o výraznú ruptúru. Navyše, aj slovesá, ktoré MSJ (1966, s. 366) zaraďuje do skupiny modálnych výrazov, nie sú v rovnakej miere gramatikalizované. Všimnime si tieto skutočnosti na konkrétnych modálnych slovesách.

2. 2 Slovníkové explikácie

Obligátna spätosť modálneho výrazu *môcť* s infinitívom sa neuplatňuje vtedy, keď *môcť* vyjadruje zodpovednosť (*môcť za niečo*), stráca modálnu platnosť a nespĺňa gramatické kritéria modálneho slovesa, t. j. má syntaktickú funkciu plnovýznamového slova (*za nič nemôžem*). Tento syntaktický spôsob spájania sa nerealizuje pri ostatných modálnych odtieňoch výrazu *môcť* (KSSJ, 2003, s. 341): význam schopnosti: *môžem vám rozkázať*, možnosti voľného konania: *môžeš si vybrať*, predpokladu sily/vlády

³ Modálnu polysémiu odlišujeme od modálnej homonymie, ktorá je výsledkom sémantického rozvoja modálneho výrazu v historickej perspektíve a skúma sa, kedy a ako došlo k významovému rozštiepeniu daného modálneho výrazu. (Dolník, 2003, s. 74).

⁴ Stretávame sa s celým radom významových ekvivalentov zodpovedajúcich modálnemu výrazu *môcť*, ale so zoslabením vlastností, ktoré sú charakteristické pre modálne výrazy. Napríklad *vládať*, *dokázať*, *vedieť*, *vydržať* a i. majú význam implikovaný v modálnom výraze *môcť*: *Dokázal plávať pod vodou tri minúty* (*Mohol plávať pod vodou tri minúty*). K synonymám modálneho výrazu *chcieť* (príp. *nechcieť*) patria tieto polomodálne slovesá v dvojčlenných vetách: *mieniť* (*chcieť*), *chlapíť sa*, *túžiť*, *dychtiť*, *snažiť sa*; *nechcieť*: *báť sa*, *obávať sa*, *hanbiť sa*, *okúňať sa*, *ošívať sa*, *zdráhať sa*, *zunovať*, *brániť sa*, *chrániť sa*, *odmietat'*, *vzpierať sa*, *vystríhať sa*. V jednočlenných vetách sú to zvrätne tvary: *chce sa*, *zachce sa*, *nelení sa*, *sladí sa*, *páči sa*; *znehce sa*, *odnechce sa*, *lení sa*, *ťaží sa* (MSJ, 1966, s. 366 – 367). K modálnemu výrazu *musieť* nachádzame synonymné ekvivalenty: *kázať*, *nútiť* a *pod*.

urobiť niečo: *už sa mohol rozpamätať*, vhodnosti: *mohli by ste byť už ticho*, dovolenia: *môžem odísť?*, približnosti/pravdepodobnosti: *môže byť 9 hodín*, výzvy/mierneho rozkazu alebo výčitky: *môžeš sa hanbiť!*, zbytočnosti/márnosti: *môžem sa aj roztrhať od roboty*, nevyhnutnosti (v dvojitej zápore): *nemôžem nepovedať*. V SSSJ (1959 – 1968, s. 185) sa *môcť* uvádza aj vo funkcii spojovacieho prostriedku vyjadrujúceho medzi hlavnou a vedľajšou vetou pripúšťanie: *Mohol kričať, koľko chcel, i tak ho nepočuli (Hoci kričal, koľko chcel, i tak...)* Človek sa môže za druhého potrhať, a predsa mu nič nedajú alebo podmienku: *Jurko môže povedať iba jedno slovo, a Bertina sa ocitne tam, kde nikdy nebola (Ak Jurko povie iba jedno slovo...)*. Hoci sa funkcia *môcť* rozširuje za hranice modálnej sémantiky a blíži sa k spojokám, z jazykovo-štruktúrneho hľadiska nestráca znaky modálneho výrazu.

Veľmi zložitú sémantickú štruktúru má sloveso *dať sa/dat'*, ktoré sa v slovenčine uplatňuje v plnom lexikálnom význame: *dal za to 1000 korún*, ale aj ako pomocné modálne sloveso. V druhom prípade má podľa KSSJ (2003, s. 105) *dať* význam nechať (najčastejšie v zápore): *nedajte sa klamať*, vôle modálneho subjektu: *dal ho k sebe zavolať*, pripustenia, dovolenia, umožnenia: *dali ho vyučiť*. Zreteľný význam možnosti má zvrtné *dať sa*: *usilovnosťou sa dajú dosiahnuť veľké veci*. Vo Valenčnom slovníku slovenských slovies má 5 lexíí (Nižníková – Sokolová, 1998, s. 64): 1. začať robiť niečo, pustiť sa do niečoho; 2. zamieriť, pobrať sa; 3. rozhodnúť sa pre istú činnosť; 4. podvoliť sa, poddať sa; 5. modálne: je možné, možno. Ak *dať sa*, *dať si* vyjadruje aktívne pôsobenie subjektu, aby sa v ňom samom uskutočnil dej konaný iným agensom: *dal si ušiť šaty*, sloveso môže mať obidva vidové tvary: *dávam si šiť šaty*, čím sa odlišuje od základných modálnych slovies. Ďalšou výnimkou je fázový význam, ktorý je frekventovanejší v spojení s menným výrazom: *dajme sa do tanca* ako s infinitívom: *dajme sa raňajkovať*.

Ako zachytáva KSSJ (2003, s. 318) a SSSJ (1959 – 1968, s. 105 – 110), modálne sloveso *mať* sa štiepi na povinnosť, nevyhnutnosť, potrebnosť: *mali sa veľa učiť*; možnosť konať dej: *ako to mám vedieť*; pravdepodobnosť uskutočnenia: *má prísť o chvíľku (asi príde o chvíľku)*⁵; podmienenosť: *máš prísť neskoro, radšej nechod*; ale aj postmodálny význam cudzej mienky (evidenciality): *to má byť nový vedúci (je to vraj nový vedúci)*. Používa sa však nielen v gramatikalizovanom tvare: modálne sloveso + infinitív: *dodávateľ by sa mal zaručiť za to*, limitné sloveso + infinitív: *narieka, ako keby mal umrieť*, spona + trpné prídavné: *mal upratané*, ale aj v plnom lexikálnom význame: *každé číslo bude mať dvojnásobný počet strán*.

Významové členenie slovesa *musieť* uvádza KSSJ (2003, s. 345) v týchto položkách: objektívna nevyhnutnosť: *musíme sa zmieriť so smrťou*, povinnosť: *musí sa starať o deti*, potreba: *musí veľa študovať*, prosba/želanie: *musíte mi prepáčiť*, vôľa: *musím ťa navštíviť*, nátlak, rozkaz: *musíš mi vrátiť peniaze*, predpoklad alebo istota: *musela byť kedysi krásna* (modálny výraz možno nahradiť partikulou *určite*). Tieto

⁵ Tento význam neuvádza Valenčný slovník slovenských slovies (Nižníková – Sokolová, 1998, s. 56 – 58), kde nájdeme pri slovese *mať* až 17 lexíí: 1. byť vlastníkom, vlastniť; 2. vlastniť s istým cieľom (na istý čas); 3. držať, prehovárať, nosiť; 4. dosiahnuť, zmocniť sa; 5. dosiahnuť, získať; 6. byť v príbuzenskom/sociálnom vzťahu; 7. mať niekoho na nejakom mieste, vo funkcii; 8. pravidelne dostávať, prijímať; 9. obsahovať; 10. pokladať, považovať; 11. nabádať, viesť; 12. vyskytovať sa, nachádzať sa; 13. existencia, možnosť realizovať dej; 14. npv. kategoriálne; 15. modálne; 16. limitné; 17. sponové.

významy modálneho výrazu sa uplatňujú výlučne v konštrukcii s infinitívom plnovýznamového slovesa.

K slovenskému *musieť* s významom nátlaku a rozkazu zodpovedajúci kategorický zákaz je *nesmieť*, kým *nemusieť* stojí z tohto hľadiska na rovnakej úrovni so *smieť*. Toto modálne sloveso má najjednoduchšiu sémantickú štruktúru s významom dovolenia: *smiem piť čaj* a v zápore mierneho zákazu, nevhodnosti: *nesmieš si to brať k srdcu*. Niektorí lingvisti (napr. Hansen, 2005, s. 86) ho zaraďujú medzi (polomodálne) slová s modálnym významom, pretože zo syntaktického hľadiska pôsobí ako pomocné sloveso, ale nie je polysémické, t. j. vyjadruje iba jeden modálny význam.

Výnimku predstavuje sloveso *chcieť*, ktoré sa spája nielen s infinitívom (modálne sloveso s významom vôle, úmyslu činiteľa konať dej: *chce dosiahnuť úspech*; v zápore nejestvovania predpokladov konať dej: *rana sa nechce zahojiť*⁶), ale aj ako plnovýznamové sloveso s pádom substantíva alebo vedľajšou vetou (*musíš chcieť novú prácu* alebo *Chce, aby s ním išla do mesta*). Okrem toho *chcieť* môže spĺňať ďalšie morfológické a syntaktické podmienky, ktoré absentujú pri modálnych výrazoch: môžeme z neho utvoriť slovesné substantívum (*chcenie*) či trpný tvar (*je chcený*) a uplatňuje sa aj v imperatíve (*chci!*, *chcime!*, *chcite!*). Z tohto dôvodu sa *chcieť* niekedy nezaraďuje medzi modálne výrazy, ktoré sú výsledkom gramatikalizácie, ale označuje sa ako prechodný jav do skupiny negramatikalizovaných slov s modálnym významom (Ligara, 1997, s. 46 – 47).

Sporné je tiež zaradenie slovesa *vedieť* medzi modálne výrazy tak, ako to vidíme v MSJ (1966, s. 366). Ide o sloveso, v rámci ktorého paradigmy možno utvoriť imperatívny tvar a ktoré vyjadruje (popri iných nemedálnych významoch) iba jeden modálny význam slovesa môcť, t. j. schopnosť vyrovnáť sa s niečím alebo vyznať sa v niečom: *vie si poradiť*. Stretávame sa s ním nielen v recipročnej syntagme s infinitívnym slovesom, ale ako autosémantické slovo sa spája aj s menným výrazom: *neviem po nemecky* alebo vedľajšou vetou: *neviem, či vydržíš do konca*.

2. 3 Stupne gramatikalizácie

Gramatikalizácia uvedených modálnych prostriedkov uvádzaných v MSJ (1966, s. 366) ako základné modálne slovesá sa uskutočnila na jednotlivých členoch tejto paradigmy v nerovnakej miere a v rozličnom vzájomnom pomere gramatickej a významovej stránky slovesa. Podľa zovšeobecnenia týchto rozdielov sledujeme v každej systémovej oblasti jazyka tri úrovne gramatikalizácie.

1. Z morfológického hľadiska sa gramatikalizácia v slovenčine prejavuje takto:

- a) najvyšší stupeň gramatikalizácie (3): modálny výraz nemá dokonavý vid (imperfektívum tantum) a ani imperatív,
- b) stredný stupeň (2): modálny výraz má buď vidový pár (*dať sa* s prízentným významom), alebo imperatív (*chcieť*, *vedieť*),
- c) nízky stupeň (1): modálny výraz má vidový pár a tiež imperatív.

---

⁶ Vo Valenčnom slovníku slovenských slovies (Nižníková – Sokolová, 1998, s. 65) sa pri modálnom slovese *chcieť* uvádza aj význam *nedariť sa*, *neísť*, ktorý považujeme za synonymný s významom v zápore.

2. Na sémantickej rovine:

a) najvyšší stupeň polysémie (3): okrem bohatej štruktúry modálnych významov a odtieňov vyjadruje modálny výraz aj plný lexikálny význam, príp. sa približuje k významu iných slovných druhov,

b) stredný stupeň polysémie (2): modálny výraz má bohatú štruktúru modálnych významov a odtieňov, ale nemá plný lexikálny význam,

c) nízky stupeň polysémie (1): modálny výraz buď môže mať plný lexikálny význam, ale vyjadruje iba jeden modálny význam (*chcieť*, *vedieť*), alebo je monosémický a vyjadruje výlučne jeden modálny význam, odtieň (*smieť*).

3. Podľa syntaktických vlastností modálnych výrazov rozlišujeme:

a) najvyšší stupeň gramatikalizácie (3): modálne sloveso je časťou prísudku, preberá argumentovú štruktúru infinitívneho slovesa a nevyskytuje sa v iných syntaktických pozíciách,

b) stredný stupeň (2): plní funkciu iného pomocného slovesa v zloženom prísudku (*dať sa*, *mať*), ale neobjavuje sa ako samostatný vetný člen,

c) nízky stupeň (1): objavuje sa ako samostatný vetný člen aj v iných syntaktických pozíciách v spojení s menným výrazom alebo vedľajšou vetou.

ZÁKLADNÉ MODÁLNE VÝRAZY	musieť	môcť	mať	smieť ⁷	dať sa/dať	Celkový stupeň v jednotlivých systémoch	chcieť	vedieť
Absencia vidových dvojíc a imperatívu	3	3	3	3	2	16	2	2
Intenzita polysémie	2	3	3	1	3/1 ⁸	12	1	1
Miera závislosti od plnovýznamového slovesa v infinitíve	3	1	1	3	1	10	1	1
Celkový stupeň gramatikalizácie jednotlivých modálnych výrazov	8	7	7	7	6/4		4	4

Tabuľka nám ukazuje, že gramatikalizácia modálnych výrazov sa v slovenčine uskutočnila v troch sledovaných oblastiach jazykového systému (označených číslami 16, 12, 10) a v troch podobách (označených číslami 8, 7, 6/4). Prvú z nich predstavuje modálne sloveso *musieť*, ktoré pochádza z nemeckého *müssen*⁹ a charakterizuje ho silná morfológická a syntaktická gramatikalizácia. Predpokladáme, že pôvod tohto modálneho výrazu môže objasniť neprítomnosť konkrétneho lexikálneho (nemodálneho) významu. Vo väčšine ďalších slovenských základných modálnych

⁷ Hoci *smieť* je monosémické, v syntaktickej a morfológickej rovine je silne gramatikalizované.

⁸ Pri komparácii a konfrontácii základných modálnych sloviac v poľštine, staroslovenčine, češtine, lužickej srbčine, slovinčine, ruštine, srbčine/chorvátčine, bulharčine, maďarčine, nemčine uvádza Hansen (2005, s. 85) len tri základné osobné modálne slovesá: *môcť*, *musieť*, *mať*.

⁹ Toto modálne sloveso sa do 16. storočia používalo ako *musiti*, *musěti*, *mušu* (Holub – Kopečný, 1952, s. 235). Hláska *u* niekedy alternovala s *o* (stč. podoba *mositi*), čo bolo dôsledkom prítomnosti pôvodne cudzej hlásky *ü* v preberanom slove (Machek, 1971, s. 383).

slovies, v ktorých sa historicky neuvádza nijaký cudzí element, sa popri ich modálnych významoch stretávame aj s plným lexikálnym významom (neplatí to pri modálnom slovese *smieť*).¹⁰

Druhú skupinu tvoria tri modálne slovesá *smieť*, *môcť*, *mať* so strednou intenzitou gramatikalizácie, ktorú označujeme číselným výrazom 7. Vo všetkých troch prípadoch sa gramatikalizácia v plnej miere uskutočnila v morfológii. Diferencie sú v sémantickej a syntaktickej oblasti, kde sa odkrýva, že *môcť* a *mať* sú najvýraznejšie významovo a najmenej syntakticky gramatikalizované. Naopak pri *smieť* sa gramatikalizácia uplatnila predovšetkým v syntaxi, kým sémantika zostala spomedzi všetkých modálnych výrazov značne ochudobnená. Z tohto hľadiska sú modálne slovesá *môcť*, *mať* a *smieť* komplementárne a vzájomne sa vyvažujúce.

Výraz *dať sa/dať* so sporným číselným značením (6/4) je v súčasnej slovenčine na prechode medzi základnými modálnymi a polomodálnymi slovesami. Tu sa stretávame so zvláštnou situáciou, keď *dať/dať sa* je v slovníkoch uvádzané ako polysémické vzhľadom na modálne odtiene (vôľa, možnosť, pripustenie a dovoľenie), ale nie modálny význam, ktorý je výlučne deontický. Navyše v súčasnosti sledujeme tendenciu obmedziť použitie modálneho slovesa na vyjadrenie možnosti realizácie slovesného deja, čo nevylučuje uplatnenie *dať/dať sa* ako plnovýznamového a fázového slovesa. S dominantným možnosťnym významom sa stretávame vo väčšine viet: *Na každom mieste činu sa dá nájsť stopa* (Hvorecký, 2001, s. 101); *Najpevnější bič sa dá upliesť z násilia* (Podracká, 1994, s. 40), *V tomto prípade sa dajú rozpoznať jasné rytmické dištinkcie* (Kolena, 2001, s. 57), *Aké jednoduché, najmä keď konkrétne oblasti statočnosti a šľachetnosti sa dajú zhrnúť do štyroch krátkych viet* (Nemcová, 2007, s. 4).

Ešte problematickejšie a polemickejšie je zaradenie slovies *chcieť* a *vedieť* medzi modálne výrazy pre ich celkovo nízku gramatikalizačnú hodnotu, ktorá sa pohybuje v číselných reláciách zodpovedajúcich polomodálnym slovesám. Tieto údaje je však potrebné v súčasnej slovenčine veľmi podrobne preskúmať, a to vzhľadom na frekvenciu použitia imperatívneho tvaru a autosyntaktického postavenia vo vete.

Celkovo sledujeme pri slovenských modálnych výrazoch tendenciu gramatikalizovať sa predovšetkým absenciou vidových dvojíc a imperatívneho tvaru, ako aj bohatým štiepením modálneho významu. Pri nijakom modálnom výraze sa nestretávame so súčasnou prítomnosťou vidového páru i imperatívneho tvaru a s plnením funkcie iného pomocného slovesa v zloženom prísudku bez toho, aby sa zároveň neuplatnil v inej distribúcii autosyntagmaticky. Gramatikalizácia v oblasti sémantiky skúmaných modálnych slovies je najmenej stabilizovaná, najrozmanitejšia a pohybuje sa medzi všetkými troma stupňami od najvyššej polysémie až po monosémiu.

---

¹⁰ Pre modálne výrazové prostriedky v staroslovenčine boli charakteristické rôzne konkrétne lexikálne významy, nejednoznačnosť a nediferencovanosť (Večerka, 1984, s. 162 – 168).

3. Polysémia základných modálnych slovíes

3.1 Kontinuum modálnych významov

Ako predchádzajúce údaje prehodnotili a potvrdili, paradigma základných modálnych slovíes má svoje gramatické kritériá, je v slovenčine systémovo-sémanticky vymedzená, relatívne gramatikalizovaná¹¹ s týmito lexikálno-syntaktickými reprezentantmi: *musieť*, *môcť*, *mať*, *smieť*, (*dať/dať sa*). Jedným zo základných znakov modálnych výrazov je polysémia, ktorá je problematická pri slovese *dať/dať sa* a úplne vylúčená pri monosémickom modálnom výraze *smieť*. Z tohto dôvodu si budeme ďalej všímať v rámci vety polysémiu troch modálnych výrazov: *môcť*, *musieť*, *mať*. Ich významy a modálne odtiene nie sú v závislosti od vetného alebo širšieho kontextu od seba oddelené, ale tvoria skôr kontinuum významov. Tieto prechody sa pri modálnych výrazoch prejavujú odlišne.

Slovníkové významy modálneho slovesa *môcť* sa pohybujú v dvoch významových oblastiach: 1. smerom k mimojazykovej skutočnosti (činnosti/stavu), ktorá je cez vnútornú dispozíciu, vôľu hovoriaceho vnímaná ako možná, pripustená (v dvojtom zápore nutná, vylúčená); 2. smerom k hovoriacemu, ktorý je viac či menej presvedčený alebo pochybuje o tom, či udalosť vyjadrená vo výpovedi je zhodná, príp. nezhodná s objektívnou skutočnosťou (hovoriaci netvrdí o skutočnosti nič objektívne). Prvý významový okruh – označovaný ako deontická modálnosť so zosilneným komponentom propozície a zoslabeným komponentom hovoriaceho – má výrazne bohatšie zastúpenie modálnych odtieňov, vyjadrujúcich schopnosť, predpoklad, možnosť voľného konania, vhodnosť, dovolenie, výzvu. V druhom okruhu – označovanom ako epistemická modálnosť so zosilneným komponentom hovoriaceho a zoslabeným komponentom propozície – je to pravdepodobnosť a približnosť, teda nízka miera presvedčenia hovoriaceho o pravdivosti.

V súvislosti so základným modálnym slovesom *musieť* sa stretávame s epistemickým významom vysokej miery istoty/presvedčenia hovoriaceho a s bohato významovo štruktúrovanou deontickou kategóriou nutnosti, v rámci ktorej je skutočnosť hovoriacim vnímaná ako prikázaná, objektívne nevyhnutná, povinná, potrebná, želaná. Epistemická a deontická kategória sa sémanticky dopĺňajú: vylúčenie (nepripustenie) ďalšej alternatívy realizácie deja predpokladá, že hovoriaci má dostatok informácií na to, aby bol o pravdivosti jedinej možnosti úplne presvedčený.

Sloveso *mať* má spoločný s *môcť* a *musieť* deontický význam s opozitnými modálnymi odtieňmi nevyhnutnosti, a možnosti konania deja. Podobne sa uplatňuje aj v epistemickom význame, ktorým (rovnako ako modálny výraz *môcť*) vyjadruje nízku mieru presvedčenia. Od základných modálnych slovíes *môcť* a *musieť* sa však odlišuje tým, že ním možno vyjadriť cudziu mienku, t. j. odstup hovoriaceho od tvrdenia o pravdivosti propozície. Ide o postmodálny význam evidenciality, ktorý sa vyvinul z modálnych významov a vo viacerých slovanských jazykoch (slovenskom, českom, poľskom, lužickosrbskom) sa odvodzuje z privlastňovacieho slovesa *mať* (Hansen, 2005, s. 91).

¹¹ Modálne prostriedky v slovenčine (podobne ako v ostatných slovanských jazykoch) sú gramatikalizované, ale nie do takej miery, ako je to napr. v angličtine (Hansen, s. 8).

3. 2 Polysémia deontických modálnych odtieňov

Vzhľadom na polysémiu základných modálnych slovíec je určenie (správne recepčné dekodovanie) konkrétnej významovej platnosti jednotky v kontexte pomocou slovníkového výkladu ambivalentné. Pri analýze jednotlivých modálnych výrazov sme v korpuse textov objavili veľké množstvo významovo viacznačných príkladov.

Polysémia základných slovíec *môcť*, *musieť*, *mať* sa pri konkrétnej realizácii vo výpovedi prejavuje buď viacznačnosťou modálnych odtieňov v rámci jedného (konštantne deontického) významového okruhu, alebo ambivalentnosťou medzi deontickou a epistemickou kategóriou, príp. evidencialitou. Polysémia modálnych odtieňov deontickej modálnosti je pri jednotlivých modálnych výrazoch rozdielna:

- (1) *Bretanov nasledovník Karl Bühler mohol už v roku 1929 hovoriť o kríze psychológie* (Višňovký, 2001, s. 20): možnosť voľného konania, predpokladu.
- (2) *Stále viac sa šíri myšlienka, že aj laici môžu účinne spolupracovať na uskutočnení Božieho kráľovstva* (Senčík, 1991, s. 82): schopnosť, možnosť voľného konania.
- (3) *Bezpočet činností môže človek robiť sám, dokonca aj sám seba milovať, či nenávidieť, ale jedno nemôže sám urobiť: odpustiť si* (Podracká, 1994, s. 35): schopnosť, predpoklad.
- (4) *Vedel som, že si musím zadovážiť zbraň.* (Podracká, 1994, s. 25): povinnosť, potreba, vôľa.
- (5) *Spev Slávy dcéry musí nanovo ošatiť slovom našu nahotu* (Podracká, 1994, s. 60): nátlak/rozkaz, povinnosť, potreba.
- (6) *Mám pocit, že by sme v budúcnosti mali čosi urobiť pre pamiatku našich mŕtvych a pre to, čo tu s nami po nich zostalo* (Rak, 2005, s. 52): možnosť konať dej, povinnosť/potrebnosť.
- (7) *Deklarácia má sotva šesť strán, ale obsahuje všetko, čo by mal každý katolík vedieť o dialógu s nekresťanskými náboženstvami* (Týždeň, 2006, s. 70) – možnosť konať dej, povinnosť/potreba.

Polysémia v rámci deontickej kategórie sa pohybuje v rôznych modálnych odtieňoch. Jeden modálny výraz zapojený do výpovede môže nadobudnúť 2 – 3 sémy, ktoré nie sú v závislosti od kontextu od seba oddelené, ale tvoria kontinuum významov. Pri deontickom význame modálneho slovesa *môcť* sú všetky tieto odtiene koncentrované do hlavného významu možnosti, t. j. pripustenia alternatívy, ktorá sa za iných podmienok vylučovala:

- (1 – 2) predtým vylúčený dej, t. j. stav alebo činnosť sa neskôr (za iných podmienok) pripúšťajú (realizujú).
- (3 – 5) pripustený dej je za iných podmienok obmedzený, vylúčený (vyjadrený záporom *nemôcť* = *musieť*).

Ako ukazuje 3. ukážka, v ktorej je okrem modálneho výrazu *môcť* použité aj jeho sémantické opozitum, deontické odtiene slovesa *musieť* v 4. – 5. ukážke majú spoločný a hlavný význam nutnosti, t. j. vylúčenie alternatívy, ktorá sa za iných podmienok pripúšťá. Iné je to s polysémiou modálnych odtieňov výrazu *mať* v rámci deontickej kategórie, kde nedochádza k centralizácii modálnych odtieňov do jedného hlavného významu. Naopak, vo vete pozorujeme koexistenciu binárnej opozície

možnosti (možnosť konať dej) a nutnosti (modálny odtieň povinnosti), t. j.:

(6 – 7) pripustenie i vylúčenie deja za rovnakých podmienok.

Deontický modálny význam sa síce pri *mať* decentralizuje, ale nevzniká vo vete jednoznačná sémantická deliaca hranica, ktorá by zabezpečila neutralizáciu jedného a preferenciu druhého modálneho významu.

3. 3 Polysémia deontických a epistemických významov

Pôvodný deontický význam¹² základných modálnych sloviess *môcť*, *musieť*, *mať* môže byť rozšírený aj o epistemický odtieň pravdepodobnosti, približnosti, príp. pri slovese *mať* aj evidenciality, čím sa ambivalentnosť daného modálneho slovesa ešte výraznejšie prehĺbuje a zvyšuje sa potreba znalosti kontextu s väčším mentálnym úsilím adresáta pri dekódovaní významu.

(1) *Karteziánskou nazývame filozofickú psychológiu, ktorá chápe myseľ ako samostatnú substanciu, fundamentálne odlišnú od tela, a to v tom, že môže existovať samostatne bez tela (tradícia platónskej božskej a nesmrteľnej duše)* (Višňovský, 2001, s. 13): deontický význam možnosti (schopnosti a predpokladu), epistemický význam nízkej miery presvedčenia (približnosť/pravdepodobnosť).

(2) *V porote bolo 11 členov, pripúšťam, že niektorí môžu mať iný pohľad na fotografiu* Týždeň, 2005, s. 4): deontický význam možnosti (dovolenia), epistemický význam nízkej miery presvedčenia (približnosť/pravdepodobnosť).

(3) *Toto vysvetlenie sa mnohým môže zdať divným* (Senčík, 1999, s. 44): deontický význam možnosti (predpokladu a možnosti voľného konania), epistemická nízka miera presvedčenia (približnosť/pravdepodobnosť).

(4) *Aj rímske židovské spoločenstvo muselo platiť veľkou cenou* (Senčík, 1999, s. 98): deontická nutnosť (povinnosť a objektívna nevyhnutnosť), epistemická vysoká miera presvedčenia (predpoklad/istota).

(5) *Emanuel Klapka, vedúci zeleného oddelenia, musel vynaložiť celú škálu diplomatických trikov, od nejasných príslubov skoršieho odchodu zo šichty až po ešte nejasnejšie prísluby vyšších prémie* (Matis, 2002, s. 38): deontická nutnosť (nevyhnutnosť, povinnosť a vôľa), epistemická vysoká miera presvedčenia (predpoklad/istota).

(6) *Zvýšený zákonný nárok na odstupné by mal zároveň motivačne pôsobiť na zamestnávateľa*. (Návrh zákona, 2007, s. 6): deontická nutnosť (potrebnosť/povinnosť) a možnosť (možnosť konať dej), epistemická nízka miera presvedčenia (pravdepodobnosť) a cudzia mienka.

¹² V zahraničnej lingvistiky (Lyons, 1995, s. 334; Ligara, 1997, s. 68) sa pri modálnych slovesách považuje za historicky pôvodný a základný deontický význam, ku ktorému sa v neskorších štádiách vývoja jazyka pripojilo aj použitie epistemického významu. Deontickú bázu potvrdzuje tvrdenie R. Večerku (1984, s. 168), že epistemická (istotná) modálnosť bola v staroslovenčine vyvinutá ešte menej (menej vnútorne diferencovaná a v prejavoch bola menej frekvencovaná) ako deontická modálnosť. V tomto smere by bolo potrebné urobiť ešte podrobnejší historický výskum slovenských modálnych sloviess, pretože dostupné slovníky na to nie dostatočne upozorňujú.

(7) *Hodnota ľudského života by mala spočívať v schopnosti vytvoriť vzťah, ktorý by mal silu a tvorivú potenciú umeleckého diela* (Podracká, 1994, s. 11): deontická nutnosť (povinnosť/potrebnosť) a možnosť (možnosť konať dej), epistemická nízka miera presvedčenia (pravdepodobnosť) a cudzia mienka.

Príklady ukazujú, že polysémia modálnych výrazov *musieť* a *môcť* je komplementárna, čo sa prejavuje aj vo vzťahu ich záporných ekvivalentov (*môcť* = *nemusieť*, *musieť* = *nemôcť*). Modálny výraz *mať* je najviac sémanticky štruktúrovaný a z tohto hľadiska má v systéme základných modálnych slovies samostatné postavenie. Na základe príkladov môžeme polysémiu modálnych výrazov *môcť*, *musieť*, *mať* zachytiť v tabuľke:

	DEONTICKÝ VÝZNAM		EPISTEMICKÝ VÝZNAM		EVIDENCIALITA
	možnosť (pripustená iná alternatíva)	nutnosť (vylúčená iná alternatíva)	presvedčenie (vysoký stupeň)	presvedčenie (nízky stupeň)	cudzia mienka
<i>môcť</i>	+	-	-	+	-
<i>musieť</i>	-	+	+	-	-
<i>mať</i>	+	+	-	+	+

4. Neutralizácia polysémie modálnych výrazov

4.1 Gramatické parametre

Epistemický význam a cudzia mienka sú pridané k báзовému deontickému významu, preto je v izolovanej vete pomerne náročné rozlíšiť, či *môcť*, *musieť*, *mať* sú použité v epistemickom alebo deontickom význame. Pomocou niekoľkých parametrov¹³ uplatňovaných v rámci tradične orientovanej lingvistiky zistíme, že polysémiu je niekedy možné aspoň čiastočne konkretizovať či neutralizovať pomocou gramaticko-sémantického okolia, ktoré je v kooperácii s daným modálnym výrazom. Ide o niekoľko jazykových elementov, ktoré vo vete zaisťujú modálne významy slovesa alebo tieto významy spolutvorja.

1. parametrom je gramatická osoba v opozícii: *ja* : *nie ja*. Deontický význam sa najčastejšie viaže s *ty* a najväčšiu polysémiu vnáša 3. osoba, ktorá umožňuje všetky významy. Napríklad vo vete *Toto vysvetlenie sa mnohým môže zdať divným* (Senčík, 1999, s. 44) je použitá 3. os. sg. neutra, preto *môcť* môže mať deontický (predpoklad, možnosť voľného konania), ale aj epistemický význam (pravdepodobnosť/približnosť). Presnejšia špecifikácia je možná v distribúcii so slovesom, ktoré sa zhoduje s podmetom v 2. os.: *Neberte to ako stresové nákupy v supermarkete, ale ako príjemný rodinný výlet, počas ktorého nakúpíte, zabavíte sa a môžete sa aj najesť vo výbornej reštaurácii alebo si dať kávu v niektorej z kaviarní* (Hvorecký, 2001, s. 63) alebo *Ale potom musíte tiež vo vrecovine a popole robiť pokánie za svoje zlyhanie* (Senčík, 1999,

¹³ Výber parametrov vhodných pre potreby slovenčiny bol inšpirovaný prácou B. Ligary (1997, s. 70 – 73).

s. 86). V obidvoch vetách 2. osoba implikuje vôľu hovoriaceho zameranú na adresáta, čím podporuje deontické odtiene možnosti (dovolenia, mierneho rozkazu) a nutnosti (povinnosti, nátlaku, vôle). Túto vôľu môže hovoriaci nasmerovať aj na seba, čo sa gramaticky prejavuje v 1. os.: *Mám pocit, že by sme v budúcnosti mali čosi urobiť pre pamiatku našich mŕtvych a pre to, čo tu s nami po nich zostalo* (Rak, 2005, s. 52). Modálny výraz je tu nositeľom odtieňov možnosti konať dej a povinnosti/potrebnosti.

2. parametrom pre špecifikáciu modálneho významu je čas modálneho slovesa. Budúci čas vylučuje epistemický význam pravdepodobnosti, a naopak vyjadruje deontické významy. Vo vete *To je zlé, budeme musieť ísť autobusom* (Matis, 2002, s. 9) je nemožné, aby hovoriaci vyjadroval svoje presvedčenie o platnosti nereálnej (budúcej) skutočnosti, ktorá sa objektívne ešte neuskutočnila a ani sa práve nedeje. Preto, aby hovoriaci mohol vyjadriť istú mieru svojej istoty/predpoklad, sú potrebné nejaké reálne vonkajšie alebo vnútorné znaky, ktoré by nasvedčovali, či hovoriaci vníma propozíciu vyjadrenú vo výpovedi ako pravdivú alebo nepravdivú. Výpoveď s modálnym výrazom v präterite nadobúda epistemický význam: *Podľa obžaloby malo mŕtve telo Ludmily Cervanovej plávať vo vode asi dva kilometre* (Týždeň, 2006, s. 18). Menej jednoznačné rozlíšenie modálneho významu je vtedy, keď sloveso je v prítomnom čase, hoci toto súvetie naznačuje epistemický odtieň pravdepodobnosti: *Smer môže cez svojich spriaznených ľudí v Rade STV podporiť českého mediálneho analytika Radima Hrehu, ale je možné, že aj to bude producent Patrik Pašš.* (Týždeň, 2006, s. 8).

3. parametrom je dynamický alebo statický proces vyjadrený v infinitíve slovesa, ktoré sa spája s modálnym slovesom. Neurčitok označujúci dynamický proces sa najčastejšie spája s deontickým modálnym významom: *Táto karteziánska filozofia „mysliacej veci“ bola taká vplyvná, že celú nasledujúcu epochu troch storočí filozoficko-psychologického myslenia môžeme považovať za komentáre k nej* (Višňovský, 2001, s. 13). Vnútorná dispozícia hovoriaceho poznávať skutočnosť ako možnú alebo nutnú podporuje procesy a zmeny, kým postoje hovoriaceho sú možné len v prípade relatívne ustálených javov reality. Vyplýva to z prirodzenosti človeka formulovať svoj vzťah k skutočnosti a presvedčenie o jej ne/pravdivosti len vtedy, ak sa dokáže v nej zorientovať a nepociťuje ju ako chaos. Vo vetách *Knižnica mohla mať po Bernolákovej smrti iba okolo 350 – 400 zväzkov* (Horváth, 1998, s. 199) alebo *Hodnota ľudského života by mala spočívať v schopnosti vytvoriť vzťah, ktorý by mal silu a tvorivú potenciú umeleckého diela* (Podracká, 1994, s. 11) zachytáva plnovýznamové sloveso v infinitíve statický proces, ktorý podporuje epistemický význam modálneho výrazu. Typickými vlastnosťami epistemických viet, ktoré obsahujú polysémický modálny výraz v spojení s neurčitkom vyjadrujúcim statické deje, je odbornosť a invariantnosť, zdôrazňujúce silu presvedčenia hovoriaceho o pravdivosti alebo nepravdivosti nejakého tvrdenia. Naopak, procesualnosť plnovýznamových slovies v spojení s modálnym výrazom dáva výpovedi charakter konkrétnosti a aktuálnosti: *Dynamika, ktorá sa vyžaduje pri počiatkovej artikulácii, sa musí prispôsobiť počiatkovému kontextu* (Kolena, 2001, s. 109). Podobne sa preferuje deontický význam aj vo vete *Už dávno sme mali začať konať, aby stál vrah čo najskôr pred súdom a spravodlivosti bolo učinené zadosť!* (Hvorecký, 2001, s. 83).

4. parametrom je dokonavý alebo nedokonavý vid slovesného neurčitku. Kým

sémantická ohraničenosť (uzavretosť) dokonavého vidu je určujúca pre epistemický význam modálneho výrazu: *Začína prevládať názor, že mozog slúži ako orgán mysle a že mentálne udalosti môžu ovplyvniť, ba niekedy i radikálne zmeniť telesný stav človeka* (Višňovský, 2001, s. 16), deontický význam sa najlepšie uplatňuje pri nedokonavých plnovýznamových slovesách s neohraničeným (neukončeným) dejom: *Mesto musí splácať svoje záväzky, znamená to krízové riadenie* (SME, 2006, s. 5). Prostredníctvom binárneho protikladu dokonavého a nedokonavého slovesa sa odkrýva podstatný rozdiel medzi epistemickým a deontickým druhom modálnosti. Vyjadrenie miery presvedčenia je najlepšie možné vtedy, ak dej je relatívne ukončený a ustálený (statický), k čomu nemalou mierou môže prispieť pasívny tvar slovesa (perifrastické pasívum): *Každý zločinec sa bráni násiliu, ktoré by malo byť spáchané na ňom* (Podracká, 1994, s. 29). V porovnaní s tým nedokonavosť deja podporuje aktívny vzťah k skutočnosti, ktorá sa hovoriacemu javí ako možná alebo nutná: *Zábudlivosti Františky Intibusovej môžeme vlastne ďakovať, že sme poznali mená zamestnancov farského hospodárstva a domácnosti* (Horváth, 1998, s. 167) alebo *Aj rímske židovské spoločenstvo muselo platiť veľkou cenou* (Senčík, 1999, s. 98).

5. parametrom je negácia modálneho výrazu vo vetách s deontickým významom, kým epistemický význam sa tu odsúva. *Vnucuje sa, prirodzene, otázka, čo so žiakmi, ktorých rodičia sú natoľko chudobní, že si ani minimálne školné nemôžu dovoliť.* (Týždeň, 2006, s. 47) alebo *Nemusí ani uvažovať nad tým, ako by sa uplatnil v dnešnom svete.* (SME, 2007, s. 27). Prostredníctvom negácie možnosti vzniká nutnosť a negáciou nutnosti sa prejavuje možnosť. Takéto opozitné ekvivalenty nie je možné vytvoriť pri epistemickom význame. V konečnom dôsledku presvedčenie o niečom vylučuje negáciu.

6. parametrom je transformácia na vetu s tvarovými (zvukovými a gramatickými) a obsahovými vlastnosťami otázky.¹⁴ Opytovací druh vety nie je pri epistemickom význame, zatiaľ čo deontický význam túto zmenu predpokladá. Vyplýva to z podstaty otázky, t. j. hovoriaci chce získať informáciu o možnom alebo nutnom svete, ktorá mu v čase prehovoru chýba, a teda nemôže byť o jej pravdivosti presvedčený. *Ako môže existovať takéto zvláštne telo, ktoré má duševné schopnosti?* (Višňovský, 2001, s. 2), *Ak by aj mentálne stavy boli identické so stavmi mozgu, musí to znamenať, že sú nerozlíšiteľné?* (Višňovský, 2001, s. 14) alebo *Kam ich mal doviest? Aké priestory im mal otvoriť?* (Podracká, 1994, s. 24). Deontický význam je problematické identifikovať vo vetách s expresívnou a satisfaktívnou funkciou, kde hovoriaci už nezisťuje, ale vyjadruje svoje kladné či záporné stanovisko: *Prečo musíš strieľať akurát na mňa?!* (Matis, 2002, s. 18).

Všetky tieto parametre môžu nielen určitým spôsobom ovplyvniť modálny význam polysémických modálnych výrazov *môcť, musieť, mať*, ale súčasne majú schopnosť ho spoltvoriť. Gramatické kontextuálne elementy uvádzame v tabuľke:

---

¹⁴ Opytovacie, oznamovacie, žiadacie vety sa neskôr pod vplyvom teórie rečových aktov objasňovali v závislosti od komunikačného kontextu ako komunikačné funkcie výpovedí.

	2. osoba	Budúci čas	Dynamický proces vyjadrený v inf.	Statický proces vyjadrený v inf.	Nedokonavý vid infinít. slovesa	Dokonavý vid infinít. slovesa	Negácia	Opytovacia veta
DEONTICKÝ VÝZNAM	+	+	+	-	+	-	+	+
EPISTEMICKÝ VÝZNAM	-	-	-	+	-	+	-	-

4. 2 Kontextuálna kostra

Niekedy môžu byť gramaticko-sémantické vlastnosti nepostačujúce a viacznačnosť modálneho výrazu zostáva naďalej nekonkretizovaná. Napríklad vo výpovedi *Do tejto línie môžeme zaradiť takisto „duševného aristokrata“ Friedricha Nietzscheho s jeho psychológiou živlov* (Višňovský, 2001, s. 19) je rozpor 4. a 3. parametra, pretože použité dokonavého vidu v plnovýznamovom slovese predpokladá epistemický význam modálneho slovesa, kým jeho dynamický význam sa spája skôr s deontickou modálnosťou. Podobne aj vo výpovedi: *Emanuel Klapka, vedúci zeleného oddelenia, musel vynaložiť celú škálu diplomatických trikov, od nejasných prísľubov skoršieho odchodu zo šichty až po ešte nejasnejšie prísľuby vyšších prémie* (Matis, 2002, s. 38) je *vynaložiť* dokonavým slovesom s dynamickým významom, a teda *musieť* tu môže mať deontický (povinnosť, vôľa, nevyhnutnosť), ale aj epistemický význam.

V takýchto a podobných situáciách uprednostňujeme pri určení významu modálnych výrazov *musieť, môcť, mať* pojem kontextuálna kostra (*contextual frame*) (Heine, 1995, s. 26) získaná pri analýze pragmatického kontextu, teda na základe prítomnosti alebo absencie predchádzajúcich vzťahových skúseností hovoriaceho. Napríklad výpoveď *Pivo by malo byť vychladené* môže mať deontickú alebo epistemickú kontextuálnu kostru. V prvom prípade je význam výpovede asociovaný tým, že je niekto ponúknutý teplým pivom. Pri epistemickej interpretácii môže ísť o význam: *Vložil som pivo do chladničky pred viac ako dvoma hodinami, preto by malo byť teraz vychladené*. Popis úrovni, ktoré sú podľa Heineho (1995, s. 28) relevantné pre klasifikáciu kontextuálnej kostry (osnovy), nadväzuje na predchádzajúce parametre spolupôsobiacie pri tvorbe modálneho významu vo vete (najmä dokonavý a nedokonavý vid, dynamický a statický proces plnovýznamového slovesa). U Heineho však tieto tri úrovne nadobúdajú širšie textové súvislosti.

1. Kontextuálny kľúč. Deontická kostra si vyžaduje minimum kontextuálnych kľúčov, ktoré sú spustené spontánne bez väčšieho mentálneho úsilia, na druhej strane epistemická kostra si vyžaduje určité množstvo mentálnej energie (Heine, 1995, s. 28), predstavuje istý stupeň čítania „medzi riadkami“.

Napríklad vo vete *Uvedomil si, že muž, ktorý pred chvíľou visel na stĺpe a bráne, musel byť atlét* (Glocko, 1999, s. 15) môže mať modálny výraz *musieť*

deontický (niekto ho donútil byť atlétom alebo to vzhľadom na objektívne požiadavky bolo nevyhnutné), ale aj epistemický význam (mal vyšportovanú postavu). Kým deontický význam sa v izolovanej vete vynára prvý, epistemický význam sa špecifikuje až v širšom textovom okolí.

Oprel sa o bránu, jej tuhý odpor ho už načisto upokojil. Je zamknuté, brána je pevná, neprerazilo by ju ani baranidlo. Skúsil sa zachytiť výstupku na stĺpe vo výške hlavy a vytiahnuť hore. Nešlo to. Uvedomil si, že muž, ktorý pred chvíľou visel na stĺpe a bráne, musel byť atlét. Trénovaný muž s dobre vyvinutými bicepsami, pružnými lýtkami, musel mať neuveriteľnú silu v prstoch ... áno, nebol to amatér, ale zručný profesionál, áno, áno, aj keď sa mu pokus nepodaril, jeho pohyby boli pavúcie, visel na bráne ako pavúk a Lambinovi nebolo už nič čudné, iba to, že dielo nedokonal (Glocko, 1999, s. 15 – 16).

Musieť vyjadruje predpoklad alebo istotu, ktorá sa opakuje i v nasledujúcej výpovedi: *Trénovaný muž s dobre vyvinutými bicepsami, pružnými lýtkami, musel mať neuveriteľnú silu v prstoch...* Vo vzťahu medzi epistemickým významom modálneho slovesa a textovým okolím vidíme, že sa u hovoriaceho postupne eliminujú pochybnosti o platnosti deja (musel byť atlét, musel mať silu).

2. Vedomosti o svete. Tu je predchádzajúce rozlíšenie závislé od toho, či s objektívnym mimojazykovým faktom hovoriaci môže alebo nemôže manipulovať, napr. vo výpovedi *Sú tri hodiny* nemôže hovoriaci ovplyvniť tento fakt, a preto je to epistemická kostra (Heine, 1995, s. 28). Epistemická modálnosť sa takto dotýka mnohých historicky, experimentom či empiriou overených faktov:

Po vyriešení právnych otázok vlastníctva budov a pozemku Pazmáneu sa jeho objekty podľa viedenskej dvorskej kancelárie zo 4. apríla malí prenajať ústavu hluchonemých vo Viedni. Za týmto účelom navštívil 15. apríla Pazmáneum aj cisár Jozef II... Pazmáneum tak dočasne zaniklo a znovu ho otvorili až po desiatich rokoch (1794), keď generálny seminár už predtým rozpustili (Horváth, 1998, s. 120).

3. Sociálne a spoločenské normy. Vychádza sa z akceptovateľných spôsobov nadväzovania pozitívnych medziľudských vzťahov, čo sa najvýraznejšie prejavuje v korigovaní výpovedí s deontickou modálnosťou. Tzn. výpoveď *Musí byť zbabelec* je z tohto hľadiska iba epistemicky modálnou, a nie deonticky orientovanou (nie je objektívne nevyhnutné a ani nikomu neprikazujeme, aby bol niekto zbabelcom), kým výpoveď *Musí byť odvážny* má epistemickú aj deontickú kostru (Heine, 1995, s. 28).

Ak sa snažíme identifikovať význam modálneho slovesa *môcť* napríklad vo výpovedi *Môže byť horší, ale môže byť aj lepší* narazíme na dve možnosti interpretácie: 1. niekto mátie morálne správanie niekoho, zavádza (deontická modálnosť), 2. utrpenie mení človeka (epistemická modálnosť). Kontext potvrdzuje druhú možnosť interpretácie, t. j. epistemický význam modálneho slovesa:

Subjekt sa s ňou (bolesťou – pozn. K. P.) usiluje aktívne vyrovnávať, zmierovať ako s čímisi, čo – aj keď často len nepriaznivou náhodou – patrí k nemu, stalo sa súčasťou jeho života. Vie, že ho poznamenáva, no poznamenanie nechápe ako pohanu alebo degradáciu. Vie, že bolesť sama osebe je udalosťou bez zmyslu: ozmyslenie sa rodí až v jeho postojoch k nej. Vie i to, že človek s bolesťou je iný. Môže byť horší, ale môže byť aj lepší; no celkom iste je aspoň trochu iný ako človek, ktorého sa bolesť ešte hlbšie nedotkla. (Farkašová, 1998, s. 14)

Ukazuje sa, že najmä epistemický význam polysémických modálnych výrazov si pri konkretizácii významu vyžaduje širšie textové súvislosti. Kontextuálna kostra teda môže byť rozhodujúcim faktorom pri určovaní epistemického alebo deontického významu základného modálneho slovesa.

5. Významy modálnych výrazov v rečovom kontinuu

Vo vete, výpovedi či texte reprezentované systémové významy možnosti, nutnosti, vysokej či nízkej miery presvedčenia alebo cudzej mienky modálnych výrazov majú spoločnú funkciu, t. j. modifikujú základnú informáciu a vytvárajú metatext (informáciu o základnej informácii, text o texte) (Wierzbicka, 1971, s. 106). Metatext je spoločným funkčným opodstatnením významov všetkých polysémických modálnych výrazov, ale aj polomodálnych sloviess a ďalších modálnych prostriedkov (partikul, adverbií). Pomocou nich hovoriaci komentuje bázový význam výpovede, textu, odkrýva spôsob (modus), akým hovoriaci poznáva skutočnosť vyjadrenú vo významovo nemodifikovanej výpovedi či základnom texte.

V kontexte sa modus možnosti, nutnosti, presvedčenia či dištancu nielen sémanticky neutralizuje, ale aj v rečovom kontinuu lineárne rozvíja. Význam modálneho prostriedku sa tak stáva súčasťou hĺbkovej i povrchovej štruktúry textu. Pri analýze polysémických modálnych sloviess *môcť*, *musieť*, *mať* sme objavili niekoľko možných rečových realizácií, ktoré na syntaktickej úrovni dopĺňajú metatextový modálny komentár hovoriaceho (systémový význam modálnych výrazov). Textové okolie anticipuje význam modálneho výrazu, alebo je on sám ním anticipovaný.

Pri modálnom výraze *musieť* s epistemickým (vysoká miera presvedčenia) a deontickým (nutnosť) systémovým významom sme analyzovali tieto rečové realizácie:

1. Jednoduchá determinácia. Význam modálneho výrazu *musieť* je determinovaný lexikálnym obsahom textového okolia. Hovoriaci interpretuje skutočnosť ako nutnú (vylučujúcu iné alternatívy) na základe poznania inej možnosti vyjadrenej v textovom okolí.

Moji skladníci behali pri pulloch s pravítkami. Oddýchol by som si! Aspoň na chvíľu by som si ľahol spať, lenže zajtra o ôsmej otvárame. Musel som vyraziť ďalej. Sto metrov dlhá hala trvanlivých potravín. Múky. Obilniny. Kukuričné vločky. Šišky v prášku (Hvorecký, 2000, s. 51).

2. Zložená determinácia. Nutnosť vyjadrená pomocou *musieť* je určovaná na seba významovo nadväzujúcimi výpovednými propozíciami.

Emanuel Klapka starostlivo obchádzal prevádzku a kontroloval, či chlapi dobre pouťahovali ventily, lebo výron čpavku cez odstávku elektrického prúdu by rozpútal vo fabrike čosi podobné atómovému poplachu. Dispečer tvrdil, že výpadok bude trvať do piatej, ale už sa blížila šiesta a elektriny stále nebolo. Chlapi otrávene reptali, lebo krútili niekoľko hodín ručne ventilátormi na veľkých elektromotoroch, aby sa miešadlá hýbali a smalt sa neusadil, nebolo nič príjemné. Emanuel Klapka, vedúci zeleného oddelenia, musel vynaložiť celú škálu diplomatických trikov, od nejasných prísľubov skoršieho odchodu zo šichty až po ešte nejasnejšie prísľuby vyšších prémieí, len aby udržal chlapov v akej-takej nálade (Matis, 2002, s. 38).

Musieť s významom objektívnej nevyhnutnosti je determinované proziciami predchádzajúcich výpovedí: Výron čpavku → čosi podobné ako atómový poplach → výpadok elektriny mal trvať do piatej → elektrina ešte nebola o šiestej → chlapi reptali → chlapi nerobili nič príjemné → *musel* vynaložiť celú škálu diplomatických trikov. V poslednej výpovedi ucelenej ukážky je nutnostný propozičný význam potvrdený v jedinom možnom riešení danej situácie.

3. Vetvená determinácia. Význam výpovede s *musieť* je postupne určovaný lexikálnym obsahom viacerých odlišných determinantov z textového okolia.

Úspešnosť svojich činov zväčša posudzujeme nielen na základe rýchlosti, akou sme dospeli k cieľu, ale aj s ohľadom na počet omylov, ktoré cestu k cieľu sprevádzali. Čím menej omylov, tým väčšia úspešnosť. Omyl sa pri takomto kalkulovaní chápe ako strata: času, energie, prostriedkov. Omylnosť ako neželaná, poľutovaniahodná ľudská vlastnosť, ako negatívum, rodový nedostatok, s ktorým musíme bojovať, keď už ho nedokážeme z ľudského života eliminovať (Farkašová, 1998, s. 53).

K nevyhnutnosti prichádza hovoriaci dvoma spôsobmi intenzifikácie kognitívnych procesov, t. j. pomocou objektívne danej nevyhnutnosti (omyl ako nedostatok) a účelovej nevyhnutnosti (eliminovať omyl, mať úspech).

4. Vylučovací (disjunktívny) vzťah. Nutnosť vyjadrená *musieť* označuje jedinou alternatívu, ktorú hovoriaci akceptuje za istých podmienok, za iných okolností táto možnosť neplatí.

Rytmicky bližšie neurčená virga, ako prvý element climacu, má v notácii SG zásadne dvojaký rytmický význam. Ak nespojená virga, ako prvý element climacu, má vyššiu hodnotu voči bezprostredne nasledujúcej kurentnej note, potom musí byť označená episémon, alebo tenete. Inak sa jej hodnota vykladá zodpovedajúc hodnote nasledujúcej noty. To znamená, že keď je nasledujúca nota kurentná, potom aj virga zodpovedá kurentnej

notovej hodnote. Oproti tomu, keď je nasledujúca nota nekurentná, potom aj virga zodpovedá nekurentnej notovej hodnote. Ak však po prvej kurentnej note nasleduje druhá nekurentná nota climacu, potom sa virga musí spojiť s nasledujúcim tractulom na spôsob clivisu (Kolena, 2001, s. 227 – 228).

Nutnosť (s odtieňom povinnosti) vyjadrená modálnym slovesom *musieť* označuje jedinú alternatívu: (nespojená virga – pozn. KP) *musí byť označená episémon, alebo tenete*, ktorá platí za istých podmienok (vedľajšia veta podmienková): *Ak nespojená virga, ako prvý element climacu, má vyššiu hodnotu voči bezprostredne nasledujúcej kurentnej note... Za iných podmienok sa práve táto alternatíva vylučuje, pretože platí tá, ktorá v predchádzajúcich podmienkach neplatila.*

5. Stupňovací (gradačný) vzťah. V textovom okolí hovoriaci zosilňuje účinok modálneho významu pomocou gradácie.

Panstvo z nich však určilo iba predstaviteľov štyroch rodín, ktorí mali s ním spravovať obec a vyberať od poddaných dávky a peniaze, ostatní (šoltýsi – pozn. K. P.) museli odvádzať panstvu ročne po jednom toliari. Aj furmanské povinnosti šoltýsa boli už zväčša zmenené na peniaze a namiesto dovážania vína a soli platil už peňažnú náhradu v sume 23 zlatých a od mlyna, pretože nekrmil pre panstvo brava, 5 zlatých. Pribudli mu aj ďalšie dávky, ktoré vyplácal tiež v peniazoch (Horváth, 1998, s. 24).

Jediná možná alternatíva, t. j. povinnosť šoltýsa odvádzať panstvu peniaze, sa stupňuje od jedného toliara po 23 zlatých a ďalšie peniaze. V textovom okolí sa táto jediná možnosť (platiť dane) graduje, čím sa zosilňuje účinok modálneho významu nevyhnutnosti.

6. Odstupňovací (degradačný) vzťah. Vzťah medzi epistemickým významom *musieť* a textovým okolím (modus hovoriaceho) je charakteristický postupným eliminovaním pochybností. Hovoriaci poznáva skutočnosť ako presvedčivú na základe toho, že v textovom okolí uvádza tie významy, ktoré odstraňujú jeho pochybnosti.

Oprel sa o bránu, jej tuhý odpor ho už načisto upokojil. Je zamknuté, brána je pevná, neprerazilo by ju ani baranidlo. Skúsil sa zachytiť výstupku na stĺpe vo výške hlavy a vytiahnuť hore. Nešlo to. Uvedomil si, že muž, ktorý pred chvíľou visel na stĺpe a bráne, musel byť atlét. Trénovaný muž s dobre vyvinutými bicepsami, pružnými lýtkami, musel mať neuveriteľnú silu v prstoch ... áno, nebol to amatér, ale zručný profesionál, áno, áno, aj keď sa mu pokus nepodaril, jeho pohyby boli pavúcie, visel na bráne ako pavúk a Lambinovi nebolo už nič čudné, iba to, že dielo nedokonal (Glocko, 1999, s. 15 – 16).

Musieť vyjadruje presvedčenie alebo istotu, ktorá sa opakuje i v nasledujúcej výpovedi: *Trénovaný muž s dobre vyvinutými bicepsami, pružnými lýtkami, musel mať neuveriteľnú silu v prstoch... Vo vzťahu medzi epistemickým významom modálneho*

slovesa a textovým okolím vidíme, že sa u hovoriaceho postupne eliminujú pochybnosti o platnosti deja (musel byť atlét, musel mať silu).

Deontický význam možnosti a nízkej miery presvedčenia modálneho výrazu *môct'* dopĺňame o tieto exemplifikácie:

1. Apozičný vzťah zaradenia. Kým pomocou *môct'* hovoriaci pripúšťa ďalšie alternatívy realizácie deja, v textovom okolí propozičný význam zužuje a vyznačuje isté kognitívne ohraničenie.

Subjekt sa s ňou (bolesťou – pozn. K. P.) usiluje aktívne vyrovnávať, zmierovať ako s čímisi, čo – aj keď často len nepriaznivou náhodou – patrí k nemu, stalo sa súčasťou jeho života. Vie, že ho poznamenáva, no poznamenanie nechápe ako pohanu alebo degradáciu. Vie, že bolesť sama osebe je udalosťou bez zmyslu: ozmyslenie sa rodí až v jeho postojoch k nej. Vie i to, že človek s bolesťou je iný. Môže byť horší, ale môže byť aj lepší; no celkom iste je aspoň trochu iný ako človek, ktorého sa bolesť ešte hlbšie nedotkla. (Farkašová, 1998, s. 14)

Modálny výraz vo výpovedi *môže byť horší, ale môže byť aj lepší* sa cez textové okolie dostáva do kontaktu s tým, čo sa vie (*vie, že ho poznamenáva ...; vie, že bolesť sama osebe...; vie i to, že človek s bolesťou je iný*). Vymedzujú sa hranice poznateľného, o čom je hovoriaci presvedčený (*no celkom iste je aspoň trochu iný*). Jazykové prostriedky, ako je v ukážke kumulované sloveso *sentiendi vie*, ale aj epistemická partikula *iste*, signalizujú ohraničenie možnosti realizácie dejov. Na druhej strane *môct'* rozširuje zúžený myšlienkový priestor textového okolia o ďalšie alternatívy.

2. Vzťah rekie. Použitie *môct'* s nízkou mierou presvedčenia predurčuje ďalšie doplňujúce údaje v textovom okolí. Pomocou nich sa snaží hovoriaci zvýšiť svoju pôvodne nízku mieru presvedčenia.

Bozk je pečaťou celej minulosti a budúcnosti páru. Odmietnutie, alebo zrieknutie sa bozku môže byť znamením odcudzenia. V starých eposoch bol bozk symbolom ochutnávania stromu, v rozprávkach mal moc odklňania a oživovania, v erotike bol a je symbolom duchovnosti, slova a písma. V komerčne ladenom filme Emile Verhoevena Základný inštinkt je nafilmovaná „súlož storočia“. Je skutočným odrazom súloženia v tomto storočí. Bozkov je tam bezpočet, ale ani jeden „totálny“, ani jeden na ústa. Milenci, ktorí si bozkom nevymieňajú dych (dušu), ktorí v rytme pier neobjavujú hudbu súzvuku, ponížujú vzťah, ponížením toho druhého. V Bergmanovej Hodine vlkov sa žena pýta muža: Prečo sa nikdy nebozkávame? Muž neodpovedá. A žena nevie – kto je viac zvlčilý? (Podracká, 1994, s. 17).

Význam modálneho slovesa *môct'* predurčuje ďalšie informačné doplnenia (príklady zo starých eposov, rozprávok, filmov), pomocou ktorých nadobúda pôvodne nízke presvedčenie hovoriaceho väčšiu istotu.

3. Odporovací (adverzatívny) vzťah. Textové okolie nadväzuje v inom smere alebo v inej miere na možnosť, vyjadrenú modálnym slovesom *môcť*.

Nejde vraj o nadbiehanie budúcim rodičom, ale podľa Madeja práve ubehlo potrebných 6 mesiacov od neschválenia predošlého návrhu, aby ho mohli opäť predložiť. Termín však uplynul už 23. decembra (SME, 2006, roč. 15, č. 51, s. 4).

Textové okolie obmedzuje platnosť možnosti predložiť návrh a vyjadruje námietku. Adverzatívny význam signalizuje *však*, ktorá nahrádza napr. *ale*, *no* a i. odporovacie spojky.

4. Komunikačno-pragmatický vzťah. Hoci *môcť* vyjadruje možnosť, pod vplyvom špecifických komunikačných podmienok nadobúda význam nevyhnutnosti.

Aj v tomto záverečnom slove chceme sa nakoniec znovu poďakovať všetkým, ktorí nám akýmkoľvek spôsobom pomohli pri tvorbe tejto publikácie. Žiaľ, niektorí sa tohto nášho poďakovania už nedožili a môžeme na nich iba s vdakou spomínať. (Horváth, 1998, s. 234).

Jedinou možnosťou je spomienka na ľudí, ktorí už zomreli. Reálne sa vylučuje možnosť poďakovať im osobne. Ak hovoriaci použije *môcť* a nie *musieť*, je to podmienené komunikačnou vhodnosťou a osobnou jemnosťou hovoriaceho písať o smutných skutočnostiach s určitou dávkou taktosti bez zraňujúcej jednoznačnosti. Svedčí o tom zameranie textového okolia (záver monografie), v ktorom sa *môcť* nachádza.

Modálny výraz *mať* s najbohatšou sémantickou štruktúrou (možnosť, nutnosť, nízka miera presvedčenia a cudzia mienka) sa realizuje v rečovom kontinuu takto:

1. Vzťah koordinácie. Medzi významom modálneho výrazu a textovým okolím nie je logická významová nadväznosť, ale primknutie na základe funkčnej rovnocennosti.

Vraj už konečne vyšli v Prahe (TORST) moje staré (v Nemecku tak smutno známe) „Medzihry. Bábky kratšie o hlavu“, ale ešte nedorazili ku mne. Rád Ti ich dám, keď ich raz budem mať. Mám pocit, že by sme mali v budúcnosti urobiť niečo pre pamiatku našich mŕtvych a pre to, čo tu s nami po nich zostalo. „Ach, o horror de snorrer!... hovorí Fernando Pessoa. Práve opravujú jeho opustený dom na Chiede“ (Rak, 2005, roč. 10, č. 8, s. 51 – 52).

Polytematickosť hovorového štýlu v liste spôsobuje, že nutnosť s odtieňom potrebnosti (urobiť niečo pre pamiatku mŕtvych) nie je myšlienково pripravovaná a nevyvodzujú sa z toho nijaké ďalšie dôsledky. Vzťah medzi textovým okolím a *mať* je spontánny, bezpodmienečný a výpovede je možné voľne zameniť.

2. Odporovací vzťah. Textové okolie nadväzuje v inom smere alebo v inej miere na nutnosť, vyjadrenú modálnym slovesom *mať*. Negácia nevyhnutnej alternatívy sa v textovom okolí uplatňuje napríklad vo forme rečnickej otázky a explanácie, ktorými sa táto jediná možnosť popiera:

Na otázku autora „Ako je možné, že takíto ľudia mohli prejsť náročnými psychologickými testami a pracovať v polícii?“, si dovoľím tvrdiť, že v podstate veľmi jednoducho. Uchádzač o prácu v polícii by mal absolvovať previerky z fyzickej pripravenosti, psychologické testy a mal by spĺňať ďalšie zákonom uvedené podmienky. Pes je však zakopaný v tom, že Policajný zbor SR je štátnou inštitúciou a každý, kto niekedy pracoval v štátnej firme, vie, akým spôsobom sa prijímajú zamestnanci ... z mnohých uchádzačov o prácu prijmem osoby v tomto poradí: moji priami príbuzní, priami príbuzní mojich kolegov, mojich známych, vysoko postavených ľudí a podobne (Týždeň, 2006, roč. 3, č. 50, s. 4).

Kým modálny výraz vylučuje inú alternatívu realizácie deja, v praxi sa pripúšťa ďalšia možnosť prijímania do pracovného pomeru. Táto významová negácia sa odráža v uplatnení modálneho výrazu *mať* v kondicionále.

3. Vzťah stupňovania. Ďalším myšlienkovým procesom, ktorým hovoriaci prichádza cez textové okolie k poznaniu nevyhnutnosti nejakej alternatívy pomocou *mať*, je stupňovanie prebiehajúce vo viacerých fázach.

Aj iné nekresťanské náboženstvá vyznávajú niektoré pravdy, ktoré sa protivia kresťanstvu, napríklad v budhizme viera v tri Budhove telá, ale zato nik netvrdí, že preto by mal byť nemožný dialóg medzi budhistami a inými náboženstvami. Náboženstvá by mali vstúpiť do dialógu také, aké sú. Ináč by dialóg nebol pravý, ale neužitočný (Senčík, 1999, s. 66).

V ukážke pozorujeme tri fázy: 1. vylúčenie alternatívy dialógu (keďže sú niektoré pravdy, ktoré sa protivia kresťanstvu, jedinou alternatívou je neviest' dialóg), 2. vylúčenie vylúčenia tejto jedinej alternatívy (nevylúčenie alternatívy, žeby mohol byť medzi budhistami a inými náboženstvami dialóg), 3. vylúčenie alternatívy nedialógu (nevyhnutnosť viesť dialóg). Niekoľko záporných tvarov v súvetí (*nik netvrdí, že preto by mal byť nemožný dialóg medzi budhistami a inými náboženstvami*) spôsobuje, že *mať* v kladnom tvare stráca význam nutnosti a nadobúda význam možnosti.

4. Kauzalitný (príčinnostný) vzťah. Príčinou modálneho významu *mať* (cudzia mienka) je to, že za pravdivosť deja sa nezaručuje autor celého textu, ale ručiteľ, pôvodca deja, ktorý je explikovaný v textovom okolí.

Kocúr vypovedal osemnásťkrát, z toho jedenásťkrát bez obhajcu, deväťkrát menil výpoveď. Priznal sa ako prvý, 16. 6. 1981. Už 29. 10. 1981 však priznanie stiahol. Povedal, že už nemôže dlhšie znášať psychický nátlak a krivé obvinenia, ktoré dáva na seba a celý prípad. Vypovedal, že sa bojí prokurátora Valašíka, vyšetrovateľa Jiskru a znalca z odboru psychológie Dobrotku. Mali sa mu vyhrážať trestom smrti, že zavrú jeho sestru (Týždeň, 2006, roč. 3, č. 50, s. 23).

Pôvodca deja (Kocúr), ktorý tvrdí, že sa mu prokurátor, vyšetrovateľ a odborný znalca vyhrážali trestnom smrťou, je identifikovaný v textovom okolí. Hovoriaci sa za pravdivosť jeho tvrdenia nezaručuje, ale vyjadruje istý dištanc (vraj sa mu vyhrážali = *mali sa mu vyhrážať*).

Predpokladáme, že slovenské modálne výrazy *mať*, *musieť*, *môcť* disponujú širšou databázou rečových realizácií polysémických modálnych slovíčok, ako uvádzame v príspevku. Prínosný by bol v tomto smere komplexnejší výskum, ktorý by s primeraným stupňom invariantnosti poukázal na možnosti rozvíjania neutralizovaného modálneho významu v rečovom kontinuu. Vyššie naznačené rečové realizácie polysémických modálnych výrazov však ukazujú, že základné modálne sloveso so svojou sémantickou štruktúrou má textotvorný potenciál, a to na vertikálnej (metatextovej), ale aj lineárnej (syntaktickej) úrovni textu.

6. Záver

Predchádzajúce štúdium a následný výskum polysémie základných modálnych slovíčok v slovenčine priniesol závery, ktoré zhrnieme do niekoľkých téz:

1. V porovnaní s gramatikalizáciou v oblasti morfológie a syntaxe je sémantika modálnych prostriedkov *môcť*, *musieť*, *mať*, *dať/dať sa*, *smieť*, *chcieť*, *vedieť*, uvádzaných v MSJ (1966) ako základné modálne slovesá, najmenej stabilizovaná. Z týchto modálnych indikátorov sa gramatikalizácia celkovo najvýraznejšie uskutočnila na modálnych výrazoch *môcť*, *musieť*, *mať* s najvyšším stupňom polysémie.

2. Viacvýznamovosť základných slovíčok *môcť*, *musieť*, *mať* sa pri konkrétnej realizácii vo výpovedi prejavuje buď viacznačnosťou modálnych odtieňov v rámci jedného (konštantne deontického) významového okruhu, alebo ambivalentnosťou medzi deontickou a epistemickou kategóriou, príp. evidencialitou.

3. V rámci deontickej kategórie môže jeden modálny výraz zapojený do výpovede nadobudnúť 2 – 3 semy, ktoré tvoria kontinuum významov. Kým pri deontickom význame modálneho slovesa *môcť* sú všetky tieto odtiene koncentrované do hlavného významu možnosti a pri *musieť* sa centralizujú do nutnosti, pri *mať* sa jediné centrum ruší (modálny výraz *mať* vyjadruje možnosť i nutnosť).

4. Pôvodný deontický význam základných modálnych slovíčok *môcť*, *musieť*, *mať* môže byť rozšírený aj o epistemický odtieň pravdepodobnosti, približnosti, príp. pri slovese *mať* aj evidenciality, čím sa ambivalentnosť daného modálneho slovesa ešte výraznejšie prehľbuje. Preto je v izolovanej vete pomerne náročné rozlíšiť, či *môcť*, *musieť*, *mať* majú epistemický alebo deontický význam.

5. Polysémia skúmaných modálnych slovíčok sa dá aspoň čiastočne neutralizovať pomocou niekoľkých gramatických parametrov (Ligara, 1997, s. 70 – 73): gramatická osoba, čas modálneho slovesa, dokonavý/nedokonavý a dynamický/statický proces vyjadrený slovesným infinitívom, transformácia na opytovaciu vetu, negácia modálneho výrazu.

6. Ukázalo sa, že v izolovanej vete sú niekedy tieto parametre nepostačujúce. V takýchto prípadoch je možné epistemický alebo deontický význam modálneho slovesa určiť prostredníctvom tzv. kontextuálnej kostry (*cotextual frame*) (Heine, 1995,

s. 26), a to v troch oblastiach: kontextuálny kľúč, vedomosti o svete, sociálne a spoločenské normy.

7. V nadväznosti na systémové významy prináša práca aj niekoľko exemplifikácií modálnych výrazov v rečovom kontinuu: *musieť*: jednoduchá, zložená, vetvená determinácia, disjunkcia, gradácia, degradácia; *môcť*: apozícia, rekcia, odporovací, komunikačno-pragmatický vzťah s textovým okolím; *mať*: gradácia, odporovanie, kauzalita, koordinácia.

Literatúra

- DOLNÍK, Juraj: Základy lingvistiky. Bratislava: Stimul 1999. 228 s.
- ĎUROVIČ, Lubomír: Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1956. 219 s.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Peter: Skladba češtiny. Praha: Votobia 1998. 503 s.
- HANSEN, Björn: Ako merať geografickú konvergenciu jazykov: prípadová štúdia gramatikalizácie v dôsledku jazykového kontaktu v nemecko-maďarsko-slovanskej oblasti. In: Jazykovedný časopis, 2005, roč. 56, č. 2, s. 81 – 98.
- HANSEN, Björn: The Grammaticalization (and Degrammaticalization?) of Modals in Slavonic. Dostupné na:
http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_IV/Slavistik/Institut/hansen/Download/grammaticalization.pdf
- HEINE, Bernd: Agent-Oriented vs. Epistemic Modality. In: Modality in Grammar and discourse. Edit.: J. Bybee – S. Fleischman. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 1995, s. 17 – 53.
- HOLUB, Jozef – KOPEČNÝ, František: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství učebnic v Praze 1952. 575 s.
- LIGARA, Bronisława: Polskie czasowniki modalne i ich francuskie ekwiwalenty tłumaczeniowe. Kraków: Universitas 1997. 296 s.
- LYONS, John: Linguistic semantics. An introduction. London: The Cambridge of University Press 1995. 376 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vydanie. Red.: V. Vážný. Praha: Academia 1971. 866 s.
- Modality in grammar and discourse. Edit. J. Bybee – S. Fleischman. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 1995. 575 s.
- Modality in Slavonic Languages. Edit. B. Hansen – P. Karlík. Mníchov: Verlag Otto Sagner 2005. 388 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. Jozef Ružička. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1966. 896 s.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava: Valenčný slovník slovenských slovies. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove 1998. 270 s. ISBN 80-88885-53-1
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský jazyk; Syntax. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 261 s.
- Slovník slovenského jazyka. Hlavný redaktor Štefan Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

- VEČERKA, Radoslav: Staroslověnština. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1984. 231 s.
- WIERZBICKA, Anna: Metatekst w tekście. In: O spójności tekstu. 21. Red. M. R. Mayenowa. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1971. s. 105 – 121.

Korpus textov

- FARKAŠOVÁ, Etela: Etudy o bolesti a iné eseje. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 1998, s. 7 – 75.
- GLOCKO, Peter: Ruža pre Jula Verna (alebo päť týždňov v balóne). Bratislava: Slovenský spisovateľ 1999, s. 15 – 16.
- HORÁK, Karol: „...príď kráľovstvo Tvoje ...“. In: Súčasná slovenská dráma 1997 – 1998. Bratislava: Národné divadelné centrum 1998, s. 114.
- HORVÁTH, Pavel: Anton Bernolák. Pôvod a osudy jeho rodiny, život a dielo. Bratislava: Bernolákova spoločnosť národného obrodzenia a porozumenia 1998, s. 8 – 234.
- HVORECKÝ, Michal: Lovci & zberači. Bratislava: Pre techno.sktm 2001, s. 7 – 112.
- KOLENA, Milan: Súčasné smery v interpretácii gregoriánskeho chorálu. Bratislava: Lúč 2001, s. 16 – 148.
- Korešpondencia (Dežo Ursíny → Ivan Laučík, Ivan Štrpka → Ivan Laučík, Ivan Mojík → Ivan Laučík, Dušan Dušek → Ivan Laučík). In: Rak, 2005, roč. 10, č. 8, s. 50 – 53.
- Kultúra, 2005, roč. 8, č. 18, s. 1 – 11.
- MATIS, Julius: Muž, ktorý bozkával skleník. Bratislava: Slovenský spisovateľ 2002, s. 5 – 78.
- Návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 311/2001 Z. z. Zákonník práce v znení neskorších predpisov a o zmene niektorých zákonov. Bratislava: SMER 2007, s. 3 – 23.
- NEMCOVÁ, Viera: Krížová cesta nezamestnaných. Zvolen: Jas 2004, s. 3 – 21.
- PODRACKÁ, Dana: Mytológia súkromia. Eseje. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 1994, s. 7 – 121.
- SENČÍK, Štefan: Kresťanstvo medzi svetovými náboženstvami. Trnava: Dobrá kniha 1999, s. 5 – 105.
- SME, 2007, roč. 15, č. 26, s. 1 – 10; s. 21 – 29.
- SME, 2006, roč. 15, č. 51, s. 4.
- Trochu mimo (Rádio Viva; 20. 5. 2007)
- Tváre súčasného slovenského divadla. Nitra: Ústav literárnej a umeleckej komunikácie 2006. s. 161.
- Týždeň, 2006, roč. 3, č. 50, s. 3 – 61.
- VIŠŇOVSKÝ, Emil: Mentálne ako problém: Pohľad do histórie. In: Príbehy o hľadaní mysle. Bratislava: VEDA 2001, s. 1 – 33.